

Bogdan ŽORŽ

Etika in duhovnost: Odmev na članek Rudija Kotnika

Ethics and spirituality: Response to the Rudi Kotnik's article

K pisanju tega razmišljanja me je spodbudil članek Rudija Kotnika v 5. številki revije Kairos. Pravzaprav ne gre za pravi odmev na članek, saj s prispevkom ne želim polemizirati. V celoti ga namreč sprejemam, saj v njem avtor na zelo jasen način izpostavlja pomembne teme. Na nek način želim zapisati nekaj svojih misli o tistih dilemah, ki jih avtor ne obravnava.

Rudi Kotnik izhaja iz pojma etike kot filozofske znanstvene discipline in ugotavlja, da ta ne daje (in ne more dajati) enopomenskih in dokončnih odgovorov na vsa vprašanja, ki se pojavljajo ob psihoterapevtskem delu. V zaključnem delu ponuja izkušnje avstralskega psihološkega združenja, ki se loteva vprašanja etike z izhodišča »etike vrlin«. Sam pa zaključuje članek z zanimivo (pre)usmeritvijo pozornosti na odnos, odnos terapevt – klient kot odnos, ki širše določa vse to, kar si bolj ali manj jasno oziroma nejasno predstavljamo pod pojmom »etika psihoterapevskega dela«.

Kotnik opozarja, da postajajo etični kodeksi vse bolj nekakšni formalni predpisi – skupki pravil za ravnanje. Dodajam (kar sem sicer že večkrat zapisal v svojih razmišljanjih o etiki), da sta tudi jezik in forma v teh kodeksih vse bolj pravniška. Zaradi tega so ti kodeksi za širšo rabo in prakso psihoterapevtov vse manj uporabni, vse bolj postajajo le pripomoček za obravnavo, presojo ravnanja posameznikov – psihoterapevtov, ki naj bi »kršili« te etične norme. Zato pa tudi ti postopki postajajo vse bolj pravniški, namesto vsebine stopa v ospredje procedura, etična razsodišča pa postajajo neke vrste psevdosodišča, ki skušajo posnemati delo rednih sodišč. Ker pa psihoterapevti nismo pravniki, brez izdatne pomoči pravnikov pravzaprav ne gre več ...

Vse bolj sem prepričan, da je v začetku dobro mišljena in postavljena ideja etičnih kodeksov zašla v slepo ulico. S tem zapisom skušam zato spodbuditi razmišljanja za iskanje neke trdnejše orientacije.

Začel bom kar z osnovnim pojmom – etika. Kotnik v svojem zapisu izhaja izključno iz filozofske opredelitve etike kot znanstvene discipline. Toda, kot že avtor sam utemeljuje, ta za psihoterapevtsko prakso ni kaj prida uporabna. Izraz »etika« pa ne označuje samo filozofske znanstvene discipline. Že Slovar slovenskega knjižnega jezika (SSKJ) ponuja dve razlagi tega pojma – 1.: etika kot filozofska disciplina, ki obravnava merila človekovega hotenja in ravnanja glede na dobro in zlo; 2.: etika kot moralna načela, kot norme ravnanja v določenem poklicu. Že SSKJ torej pojem »etika« v povezavi z (moralnimi) normami ravnanja v določenem poklicu sprejema kot samostojen, veljaven pomen. In v nadaljevanju se nameravam pragmatično

zaustaviti ob tem razumevanju pojma etika ali etičnost v psihoterapiji. Gre za to, da psihoterapevti potrebujemo merila, na podlagi katerih presojava, ali je neko ravnanje posameznika – psihoterapevta dobro ali zlo.

Tu se pojavi ključna dilema: kaj lahko velja za merilo, ključ, izhodišče pri presoji, ali je neko ravnanje »dobro« ali »zlo«. Dosedanja prizadevanja so šla v smer, da je potrebno vse to v etičnih kodeksih čim natančneje popisati, opisati, opredeliti. Psihoterapevtska združenja torej na nek način sledijo dogajanjem na področju »pravne države« – kjer se predpisi kopirajo, vse manj ljudi jih pozna, vse manj ljudi jih razume ...

Kam pelje ta proces? Kako ga zaustaviti? Moje mnenje je, da se je potrebno ponovno vrniti k jasnejši opredelitvi etike v psihoterapiji. Ali, bolje, jasneje se je potrebno dogovoriti, kako razlagati ta pojem.

Ko se srečujemo z etiko, se srečujemo s pojmom »dobrega in zla« – to pa je brez dvoma pojem, ki presega dokončno zmožnost človekovega logično-razumskega spoznavanja, ki torej sega na področje, ki mu pravimo človekova duhovnost. V preteklosti je bilo to vedno bolj ali manj jasno. Za tolmačenje meril »dobrega in zla« so bili vedno »pristojni« posamezniki, ki so igrali pomembno vlogo v duhovnem doživljanju. To so bili vrači, šamani, guruji, preroki ... Njihov družbeni položaj je bil včasih povezan z oblastnimi vlogami, včasih tudi ne. Vedno pa so imeli neko moč, ugled, vpliv – ki so izhajali iz njihove zavezanosti duhovnemu. V religioznih sistemih je to vlogo prevzemala religija. Tako so se izoblikovali vrednostni sistemi, značilni za velike religije: govorimo o krščanski etiki (ali morali), o muslimanski, o budistični, hinduistični ... Prav zanimivo postane, če se začnemo poglobljati v te etike, temelječe na religioznih načelih. Na prvi pogled se razlikujejo, vendar se te razlike manjšajo, s tem ko »odmišljamo« v teh načelih podrobnosti in se usmerjamo k temeljnim načelom. Vse te etike torej sledijo nekim osnovnim načelom, ki jim misleci pravijo tudi »univerzalne vrednote«. Vsem tem »univerzalnim vrednotam« pa je skupna osnovna usmeritev k »praižvoru« teh vrednot. Gre za prepričanje, da si teh vrednot, načel, ni izmislil človek sam, ampak so mu dane (od Boga, bogov ali božanstev, od neke praenergije ...), in jih je človek dolžan le spoštovati, ni mu dana pravica, da jih poljubno spreminja. Seveda so bili vedno posamezniki, ki so te norme kršili, prestopali – ampak zaradi tega se norme kot take niso spreminjale. Od pradavnine je bila človekova svoboda pomembna sestavina teh »univerzalnih vrednot«, vendar svoboda znotraj jasnih »božanskih« ali »svetih«, torej nedotakljivih omejitev.

Morda je tu potrebno iskati odgovor. Ali je sodobni človek sploh še pripravljen priznati, da obstaja nekaj, kar je sveto, torej nedotakljivo, nespremenljivo? Občutek imam, da se je sodobna homocentričnost tako zelo utrdila, da jo je težko preseči. Gre za prepričanje, da je le človek absolutno središče veselja in njegova svoboda nekaj absolutno nedotakljivega, vse ostalo pa je relativno. Od razsvetljenstva dalje se to prepričanje zelo spretno vsiljuje kot nekaj samoumevnega. Vsako drugačno stališče je pač vnaprej označeno kot nazadnjaško, zaostalo, »neznanstveno«. Univerzalne vrednote se relativizirajo in obenem se vsiljuje prepričanje o »razpadu vrednot«.

Dvajseto stoletje je naplavilo nove »etike«: nacistično, kapitalistično, komunistično ... Ateizem je postal uradna in sprejeta religija. Prepričan sem, da se bo večina bralcev zmrnila ob opredelitvi ateizma kot »religije«, saj razumemo ateizem ponavadi kot zavračanje religij. Pa vseeno ostajam pri tej trditvi: ni bistvo ateizma v tem, da »ne veruje v Boga« – bistvo je v njegovem verovanju, v tem, da veruje, da Boga ni! Dvajseto stoletje je torej prineslo na področje

vrednot dokončno relativnost, prineslo je individualizem in človekovo »pravico«, da si sam izbira in določa vrednote, načela, na podlagi katerih bo usmerjal svoje življenje.

Psihoterapija je tu še v posebnem položaju. Pravimo, da je to nova stroka, a pri tem zamolčimo, da ima ta zelo dolgo preteklost. Od pradavnine so namreč ljudje drug drugemu pomagali pri razreševanju večjih stisk, trpljenja, razočaranj itd. Tu se spet znajdemo pri že prej omenjenih posameznikih: vračih, šamanih, prerokih, duhovnih in verskih voditeljih ... Vsi ti so na nek način določali, kaj je pri nujenju tovrstne pomoči »prav« in kaj ni, kaj je dobro in kaj zlo. In spet – ob upoštevanju vrednot, ki so jim sledili, ob predpostavki duhovnosti. Psihoterapija kot stroka se je želela jasno distancirati od religije, od verskih praks, celo od duhovnosti. Pa vendar to nikoli ni bilo radikalno izvedeno. Že med pionirji psihoterapije najdemo duhovno zelo globoke ljudi, ki duhovnosti niso izključevali. V novejšem času pa se zdi, da je v psihoterapiji ateistična drža prevladujoča – ali vsaj najbolj agresivna, najbolj vplivna. Prav z ateistično držo pa povezujem težave pri oblikovanju psihoterapevtske poklicne etike.

Ključno vprašanje se torej glasi: zakaj neki je določeno ravnanje psihoterapevta »neprimerno«? Samo zato, ker tako piše v »etičnem kodeksu«? Če je tako – zakaj potem ne spremenimo etičnega kodeksa, saj si ga določamo sami? Pri verujočem psihoterapevtu vedno ostaja merilo zunaj njega: nad njim je Bog, Alah, so takšna ali drugačna božanstva, je »praenergija« ali kar koli ... Ampak če psihoterapevt verjame, da izven njega ni nič in ničesar – na kaj naj se opira?

Nekje sem prebral (ne spominjam se več, kje) zelo zanimivo laično definicijo etike. Pravi, da je etika človekov osebni odnos do Boga in stvarstva – ali vsaj približno tako. Ta opredelitev mi je bila od vedno zelo blizu – pa čeprav jo vnaprej ožigosamo za neznanstveno – kar razumem kot kompliment: kako naj kot »znanstveno« opredelimo nekaj, kar znanstveno ni niti merljivo niti natančno določljivo?

Ta opredelitev etike že vključuje to, kar Kotnik postavlja kot nujno prvino etike v psihoterapiji: odnos. Vključuje pa tudi duhovno prvino etike kot take. Sicer pa – v mojem umevanju duhovnosti je že pojem »odnos« bolj duhovni pojem kot stvarno-znanstveni!

Tu pa se znajdemo v težavah. Evropa je izrazito multikulturalna, multireligijska, odprta družba. Tega ni več mogoče spremeniti – in verjamem, da je tako prav in dobro. Pravzaprav si sam nič kaj ne želim povratka nazaj v monokulturno družbo. In v tej multikulturalni, multireligijski družbi, družbi z izrazito svobodo izbire prepričanj, verovanj ... je še posebej pomembno, da psihoterapija postavi jasen temelj svojim etičnim načelom. V tem trenutku tega temelja ni – je le kup moralnih norm, ki pa »visijo v zraku«, so kot »hiša na pesku«.

Odnos (psihoterapevtski) oblikujeta dva: psihoterapevt in klient. »Čistost« tega odnosa zato določata oba – pri čemer je odgovornost prvenstveno na terapevtu, saj klient prihaja k njemu po pomoč.

Ker so vprašanja etike, kot sem že zapisal, vedno vprašanja duhovne dimenzije, se v tem odnosu srečata dve duhovnosti: terapevtova in klientova. V ospredje postavljam ravno srečanja duhovnosti, saj je brez te psihoterapija bolj ali manj le skupek določenih tehnik. In zato sta obe duhovnosti enako pomembni.

Tudi psihoterapevt ima svojo duhovnost. Seveda se tu nujno vprašamo, kaj je »duhovnost«. Sam razumem ta pojem kot človekovo notranjo potrebo, da išče odgovore tudi na vprašanja, za katere ni logično-razumske razlage. Kot geštalnist to povezujem z geštalističnim umevanjem

principa potrebe po »zapiranju geštaltov«. Kadar koli se človeku pojavi določeno vprašanje, problem, dilema, stiska ..., je to zanj »odprt geštalt«, ki veže nase človekovo energijo. Zato človek teži k temu, da čim bolj »zapira« odprte geštalte. Na vprašanja, povezana s trpljenjem, bolečino, ljubeznijo pa tudi na temeljna bivanjska vprašanja o smislu življenja (od kod sem, kdo sem, kaj bo z menoj po smrti ...), nikoli ni jasnih odgovorov. Človek si na ta vprašanja odgovarja s pomočjo verovanj, prepričanj, tako da ponujene odgovore sprejme za svoje. Na tak način sprejme tudi moralne vrednote, prepričanja o tem, kaj je dobro in kaj je zlo. Vendar se ljudje zelo razlikujemo po tem, kako, na kakšen način sprejmemo ta verovanja, ta prepričanja. So ljudje, ki sprejmejo določeno prepričanje kot »dokončno resnico«, vendar neke globoko v sebi vendarle dvomijo. Pravi verski učitelji vedno poudarjajo, da ni vere brez dvoma – brez dvoma je le fundamentalizem (oziroma – pri fundamentalizmu je dvom izrinjen iz območja dopustnega). Takšno fundamentalistično prepričanje je samo v sebi sovražno naperjeno proti drugačnim prepričanjem, saj slednja sama po sebi ustvarjajo, sprožajo dvom.

Psihoterapevt naj bi imel zato jasno izoblikovane temelje svojih verovanj, prepričanj. Psihoterapevt, ki se preveč ukvarja z iskanjem odgovorov na svoja temeljna bivanjska vprašanja, bo ob klientu pogosteje zašel v svoje odprte geštalte, svoja nerešena vprašanja bo projiciral v klienta – in klientu ne bo v škodo. Fundamentalist bo vsiljeval svoja prepričevanja klientu, bo drugačna prepričanja pri klientu obravnaval kot »motnjo« ... Zato je potrebno, da se zaveda svojih duhovnih temeljev, predvsem pa, da se zaveda nedokončnosti in neizključevalnosti svojih lastnih odgovorov – da svoje prepričanje sprejema kot svojo lastno svobodno izbiro.

Pri tem ni bistveno pomembno, katero od možnih prepričanj, verovanj, nazorov je izbral. Pomembno je, da se te izbire zaveda in jo sprejema v polnosti – in s tem ima tudi jasne temelje svojega vrednostnega sistema. Za etičnost njegovega dela ni pomembno, da je enakega prepričanja kot njegov klient – je pa pomembno, da v polnosti sprejema klientova prepričanja, verovanja in jih spoštuje kot njegovo izbiro. Žal se prav tu dogajajo tudi resne napake – ki jih celo obstoječi etični kodeksi posebej ne omenjajo. S kakšno pravico, denimo, označim neka mistična doživetja klienta za halucinacije? Saj morda celo so, ampak do tega zaključka je dolga pot, neetično pa je razglasiti za halucinacijo ali blodnjo vse, kar ni v skladu z mojimi prepričanji in verovanji. Pri tem je še veliko nejasnega. Zelo hitro postanemo kritični do določenega vernega terapevta, ki svojim klientom vsiljuje svoje versko prepričanje – in tako je tudi prav. Kaj pa, kadar ateistični terapevt svojim klientom vsiljuje svoje ateistično prepričanje? In se pri tem celo skriva za nalepko »znanstvenosti«?

Verjamem, da je etiko v psihoterapiji mogoče »rehabilitirati« – vendar jo je za to potrebno postaviti na duhovne temelje. Če hočemo graditi na odnosu, potem je potrebno jasno definirati, da so ti temelji dvojni: duhovni temelji terapevta in duhovni temelji klienta. Tem temeljem je potrebno vrniti značaj svetega, torej nedotakljivega in nesprejemljivega. Vse ostalo so le trenutna pojasnila, konkretizacije, ki te duhovne temelje umeščajo v nek prostor in čas.

Naj dodam še, da velja v pravnem redu načelo, da je obdolženec nedolžen, dokler se mu ne dokaže krivde. Za pravni red je to pomembno načelo. Vsi dosedanji etični kodeksi sledijo temu načelu. In prav ob tem se mi odpira zelo pomembna dilema. Če je za psihoterapevtsko delo v ospredju dobrobit klienta in če mora biti etika naravnana tako, da kolikor mogoče ščiti dobrobit klienta, potem je z vidika dobrobiti klienta povsem nepomembno, ali je mogoče terapevtovo napako v odnosu dokazati ali ne. Napaka se je zgodila (če se je zgodila), ne glede na to, ali jo je mogoče dokazati ali ne. In še naprej: z vidika klientovega doživljanja je pomembno, da je on določeno terapevtovo dejanje ali delovanje doživel kot zanj škodljivo, kot dejanje, ki ga ogroža.

Ob takšnem gledanju na etičnost terapevtovega dela postane problem postavljanja etičnih meril in standardov povsem drugačen.

Seveda se povsem zavedam, da bi bilo brezpogojno presojanje o etičnosti terapevtovega ravnanja izključno z zornega kota klientovega doživljanja naivno, sporno, v določenih primerih tudi krivično in torej neetično. Nikoli ne moremo zanemariti dejstva, da je lahko klientovo doživljanje v določenih okoliščinah povsem subjektivno, odraz preteklih izkušenj, projekcij in celo halucinacij ... Zavedam se tudi tega, da psihoterapevti nismo imuni na vse te pojave. Zato si, če sem popolnoma iskren, ne želim, da bi bila presoja o etičnosti določenega psihoterapevtovega ravnanja kar brezpogojno in brez slehernih varovalk prepuščena »izbrancem«.

To otežuje problematiko – vendar, po mojem mnenju, ne odvezuje psihoterapevtske organizacije od tega, da postavi klientovo doživljanje v ospredje in da o vsem tem razmišlja.
